

Қазіргі саяси трансформация жағдайындағы қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру

Совершенствование уголовного и уголовно процессуального законодательства в рамках современной политической трансформации

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕ ШЕШІМ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Абзалбекова М.Т., з.ғ.м., аға оқытушы, Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ заң факультеті

Қазақстан Республикасы Конституциялық деңгейде ең жоғары адами құндылықты жариялай отырып, өз құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауды ел дамуының басым міндеттерінің бірі ретінде белгіледі [1,3]. Оны қамтамасыз ету, сондай-ақ құқық тәртібін нығайтуға, қылмыстардың алдын алуға жәрдемдесу қылмыстық сот ісін жүргізудің заңда белгіленген тәртібіне жүктелген [2,7].

Жедел экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғыртумен демократияландырумен сипатталатын Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі кезеңінде қылмысқа қарсы күрес проблемаларын шешудің құқықтық және іс жүргізу құралдарынан басқа, сот сараптамасы ұсынымдарына қажеттілік бұрынғыдан да өзекті болып табылады, өйткені қылмыстарды ашу және тергеу мәселелері ең алдымен қылмыстық сот өндірісіндегі шешімдерді ғылыми негізделген және заңды қабылдауға байланысты. Бұл қылмыстық процестегі өте маңызды сұраққа жауап береді. Қылмыстық іс жүргізу және басқа да тергеу міндеттерін қалай шешуге болады, қандай да бір тергеу немесе сот іс-әрекетін қалай жүргізу керек, бұл өз кезегінде оларға құқық қорғау қызметінің тетігінде міндетті буын сипатын береді.

Қылмыстарды ашу, шешу және тергеу қоғамдық қызметтің ерекше түрлерінің бірі болып табылады. Қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін шешу осы қызмет түрінің табиғаты мен мазмұнын, оның заңдылықтары мен қағидаларын толық, жан-жақты және терең білуге негізделуі керек. Бұл әсіресе қазіргі кезеңде маңызды. Қазіргі уақытта теріс әлеуметтік фактор ретінде қылмыспен күресу мәселесі жаһандық болып табылады. Криминогендік жағдайдың шиеленісуі біздің республикамызға да тән. Заң әдебиеттерінде қылмыстарды ашу және тергеу мәселелерін қарастыруға көп көңіл бөлінеді, зерттеудің негізгі аспектілері-бұл қызметтің мақсаттары, формалары, құрылымы, түрлері, дәлелдемелерді жинау, бағалау, зерттеу және пайдалану әдістері.

Қылмыстарды ашу және тергеу кезінде көптеген түрлі шешімдер енгізілуде. Оларды қабылдау-бұл қылмысқа қарсы іс-қимыл нәтижелеріне, оның болжамдарына, жағдайларына және жоспарланған барысына әсер ететін әртүрлі объективті және субъективті факторларды ескеретін процесс. Әкімшілік шешімдер осы қызметті жүзеге асыруға неғұрлым тиісті көзқарас, қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарына толық және жылдам қол жеткізу үшін қажетті шарт болып табылады.

Қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі іс-шаралардың мазмұны мен шарттарының күрделенуі дұрыс шешім қабылдаудың маңыздылығының артуына әкелді, бұл өз кезегінде шешім қабылдау мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді өрістетуге түрткі болды. Бастапқыда бұл зерттеулер негізінен басқару ғылымының бөлігі ретінде әзірленді және оның бір бөлігі болды. Алайда, кейінірек бұл мәселе тәуелсіз ғылыми маңызға ие болды.

Қылмыстық процесте тек мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларын қолдануға өкілеттік беріледі. Оларға заң қылмыстық сот ісін жүргізуді тағайындауды орындауға бағытталған заң нұсқамаларының орындалуын қамтамасыз ету міндетін жүктейді [3;14].

Мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың өкілеттіктерін, қылмыстық сот ісін жүргізуге басқа қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін іске асыру шешімдер шығару арқылы белгілі бір іс жүргізу-құқықтық және материалдық-құқықтық мәселелерді шешуге итермелейді немесе міндеттейді. Шешім-лауазымды тұлғаның берілген өкілеттіктерін іске асыру актісі.

Құқық нормаларын қолдану жөніндегі қызметтің билік сипаты шешімдердің мазмұнында және лауазымды адам олардың орындалуын қамтамасыз ету үшін қолдануға құқылы құралдарда көрінеді.

Қылмыстық процесті жүргізетін органдар қызметінің билік сипаты қылмыстық іс жүргізу қызметінің барлық субъектілерінің құқықтары мен кепілдіктері жүйесімен, сот талқылауына қатысушылардың іс жүргізу теңдігімен үйлеседі. Іс жүргізу шешімдері мемлекеттің лауазымды тұлғалары мен органдарының міндеттерді орындау құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар процеске қатысушыларға берілген құқықтарды іске асыру тәсілі ретінде де әрекет етеді, бұл лауазымды адамдардың өтініштерін, шағымдарын қарау және олар бойынша негізделген дәлелді шешім қабылдау міндетіне әкеп соғады[4:54].

Процессуалдық мәселелер бойынша шешімдер-бұл іс жүргізу субъектілері өздерінің құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыратын құқықтық қатынастардың пайда болуына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына әкелетін заңды фактілер.

Қазақстан Республикасы ҚДЖК-нің 8-бабында көзделген осы міндеттердің табысты орындалуы мен тергеу барысында қабылданған шешімдердің заңдылығы мен негізділігі арасында тікелей өзара байланыс бар, бұл шешім қабылдау теориясы мен практикасын зерделеудің теориялық маңыздылығы мен практикалық маңыздылығын көрсетеді. Осыған байланысты қылмысты зерттейтін ғылымдардың маңызды міндеттерінің бірі-қабылданған шешімдердің сипаты мен мәнін талдау, оларды жүйелеу, қабылдау механизмі, олардың дұрыстығына, заңдылығына, әділдігіне кепілдік беру. Бұл ғылымдардың қолданбалы аспектісі осы шешімдерді қабылдауды оңтайландыруға бағытталған.

Процестік шешімдерді қабылдау және іске асыру қажеттілігі, ең алдымен, қылмыстық сот ісін жүргізу мақсатын іске асыру болып табылатын ортақ мақсат түрінде қалыптасатын оң нәтижеге қол жеткізу қажеттілігімен байланысты.

П.А.Лупинская шешім қабылдаудың субъективті (жеке) факторы ретінде қылмыстық сот ісін жүргізуде өзіне тән барлық лауазымдық, корпоративтік, моральдық-психологиялық және басқа да сипаттамалармен шешім қабылдауға құқығы бар адамдарды түсінді.[3:27]

Шешім қабылдаудағы жеке фактордың маңыздылығы шешім қабылдау оларды жүзеге асыруға уәкілетті адамдардың шығармашылық, интеллектуалды және ерікті қызметі екендігімен анықталады. Құқық қорғау органдарының шығармашылық сипаты көбінесе психологияны терең зерттеуді, адамның мінез-құлқын ынталандыруды және т.б. талап ететін істің шынайы жағдайларын анықтау үшін зияткерлік күш салу қажеттілігімен анықталады. Лупинская жеке өмірге қол сұғылмаушылықты заңның құқық қорғау органдарының қызметкеріне шешімді таңдау, оңтайлы шешімді табу мүмкіндігі ретінде анықтады.

Қазақстан Республикасының ҚДЖК-дегі заң шығарушы іс жүргізу шешімі ұғымын айқындап, оның "процестік шешімдер – қылмыстық процесті жүргізетін органдардың қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға байланысты шығарылған актілері;" екенін анықтады. (Қазақстан Республикасы ҚПК 7-бабының 38-тармағы). Бұл анықтама шешімдердің осы түрінің ерекшелігін көрсетпейтін қасиеттермен шамадан тыс жүктелмегенімен, ол қарастырылып отырған тұжырымдаманың маңызды сипаттамаларын да қамтымайды. Сондықтан, іс жүргізу шешімінің бұл анықтамасы бізге қылмыстық іс жүргізу заңын қолдану актісі тек іс жүргізу құжаттарын ғана емес, сонымен қатар әртүрлі іс жүргізу актілерін де түсінген жағдайда ғана қолайлы болып көрінеді.

Әдетте, қылмыстық іс жүргізу шешімі-бұл тергеу жүргізетін лауазымды адам өзінің қызметтік өкілеттіктері мен құзыреттері шеңберінде жүзеге асыратын және сайып келгенде қылмыстық процестің мақсаттарына жетуге бағытталған балама, әрекет ету нұсқасын таңдау [3:45].

Процессуалдық шешімнің мәні-бұл қылмыстық процесті жүргізетін адамдардың ерік-жігерінің беделді көрінісі және оның процессуалдық ерекшелігі неде. Соңғысы, біздің ойымызша, мынада-жазбаша түрде білдіруді және тіркеуді қажет ететін шешімдермен қатар (бұл қылмыстық іс жүргізу туралы заңнамаға енген ең маңызды және маңызды қылмыстық іс жүргізу шешімдері), сонымен қатар заңнамаға ешқандай талаптар қойылмаған бірқатар іс жүргізу шешімдері бар.

Кез келген іс жүргізу шешімінің заңдылығы шешімнің мазмұны мен нысанына қатысты нормативтік талаптарды ғана емес, сонымен қатар шешім қабылдағанға дейінгі қызметтегі заң талаптарын да сақтаумен анықталады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде қабылданатын шешімдер заңда көрсетілген нысанда - қаулыларда, хаттама, ұйғарымдарда, анықтамаларда және т.б. Заң шешім көрсетілген құжаттың мазмұны мен нысанын айқындайды.

Шешімнің мазмұны мен формасының бірлігі заңдылық принципі оның мазмұнына да, формасына да бірдей қолданылатындығында көрінеді.

Құқық қорғау актісі ретінде шешімнің заңдылығы шешімнің алдындағы барлық әрекеттердің және оны шығару процедураларының заңдылығын білдіреді. Заң шешімдердің сәйкестігін талап етеді, өйткені кез-келген шешім белгілі бір нақты деректерге негізделуі керек. Бұл деректер дәлелдемелерді жинау процесінде жиналады, ол дәлелдемелерді олардың қолда бар тұтастығына қарай бағалаумен аяқталады. Бұл бағалаудың көрінісі дәлелдемелер мен оларды қолайлы, сенімді және қорытынды жасау үшін жеткілікті деп танудың себептерін ұсыну болып табылады. Шешім әділ болуы керек.

Қылмыстық процестік шешімдерді дайындау, қабылдау және іске асыру рәсімдерін жүзеге асыру қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі қызметтің көптеген проблемалық аспектілерін шешуге бағытталған. Бұл анықтама біздің жұмысымызда әрі қарай зерттеу барысында дамитын және нақтыланатын өзіндік негіз ретінде әрекет етеді. Мұндай нақтылау жолындағы алғашқы қадам-процестік шешім ұғымы болып табылатын негізгі немесе орталық ұғымды дамыту. Осы зерттеудің негізгі категориясы ретінде әрекет ете отырып, ол үнемі оның мәтінінде пайда болады және ондағы негізгі семантикалық жүктемені көтереді.

Сонымен бірге, қылмыстық сот ісін жүргізуде қабылданған барлық шешімдер жалпы құқықтық сипаттамаларға сәйкес келуі керек – заңды, негізделген және уәжді болуы керек. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып олардың мақсаты әдетте, өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру кезінде қылмыстық сот ісін жүргізудегі құқықтық қатынастар субъектілерінің нақты мінез-құлқы, белсенділігі болады.

Әрине, қылмыстарды ашу және тергеу процесінде қабылданған шешімдер адамның саналы іс-әрекетінің өнімі ретінде қарастырылуы керек. Дәл осы позициялардан көптеген ғалымдар шешімдерді сипаттауға жақындайды және оларды басқарушылық шешімдердің бір түрі ретінде дұрыс бағалайды, бұл олардың қылмыстарды ашу және тергеу процесінде маңыздылығын неғұрлым нақты көрсетуге, әдетте барлығына тән шешімдердің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1 1995 жылы 30 тамызда референдумда қабылданды. 1995 жылдың 5 қыркүйегінде күшіне енді. Өзгерістер мен толықтырулар 1998 жылғы 7 қазанда, 2007 жылғы 21 мамырда, 2011 жылғы 2 ақпанда енгізілді, 2017 жылғы 10 наурыз, 2019 жылғы 23 наурыз, 2022 жылғы 8 маусым, 2022 жылғы 17 Қыркүйек.

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.

3 Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: Их виды, содержание и формы. – М.: Юрид.лит.,1976. –168с.

4 Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837с.

О НЕОБХОДИМОСТИ ДАЛЬНЕЙШЕГО ПОВЫШЕНИЯ ПРЕВЕНТИВНОЙ РОЛИ УГОЛОВНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Акимжанов Т.К., д.ю.н., профессор, директор НИИ права университета «Туран»,
научный сотрудник НИЦ Алматинской Академии МВД РК имени М.Есбулатова,
г. Алматы*

С первых дней приобретения суверенитета Республикой Казахстан, в рамках реализации положений, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, о том, что наша страна «утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством» [1, с. 4] на государственном уровне проводится неукоснительная линия формирования правового государства и укрепления его основ используя весь имеющийся для этого механизм правового регулирования.

Благодаря уголовному праву и его институту уголовное наказание в стране на протяжении всего его развития поддерживается надлежащий правопорядок и общественная безопасность, согласие в обществе и стабильность, создаются благоприятные условия для экономического и политического развития государства..

Это делалось путем ужесточая или ослабляя уголовной ответственности за те или иные уголовные правонарушения (преступления, уголовные проступки), криминализируя или декриминализируя отдельные составы уголовных правонарушений включенных в Особенную часть Уголовного кодекса Республики Казахстан путем их включения или исключения из УК РК.

Нельзя не отметить, что уголовное право являясь одной из важных отраслей права занимает ведущее место в системе правового регулирования Республики Казахстан.

Назовем причины такого положения. Во-первых, в Уголовном законодательстве Республики Казахстан заложен большой потенциал в плане воздействия на негативные процессы, происходящие в стране, связанные с преступностью и саму преступность, стабилизация правопорядка и общественной безопасности в государстве путем реализации таких функций как регулятивные; воспитательные; предупредительные.

Во-вторых, важное место в проводимой правовой политике Республикой Казахстан является уголовная политика, которая является наиболее важной частью всей правовой политики государства, так как обеспечивает защиту основ формирования правового государства.

В-третьих, содержание уголовной политики связано с содержанием уголовного права и уголовно-правовых норм и особенно с разделом наказания и содержанием санкций статей Особенной части УК РК. Чем гуманнее уголовное законодательство, тем демократичнее государство и проводимая им уголовная политика. И наоборот, чем жестче нормы уголовного законодательства, тем менее демократичное государство.

В-четвертых, уголовное право как отрасль является базовой для других отраслей права как уголовно-процессуальное и уголовно-исполнительное право.

В-пятых, назначение уголовных наказаний осуществляется только судом и от имени государства.

Например, в ранее действовавшей Концепции правовой политики на период 2010 по 2020 годы, утвержденной Указом Президента от 24 августа 2009 года № 858 было